

Vitaby kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2021-09-01

Regionmuseet i Skåne

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Omslagsbild: Flygbild över Vitaby kyrkby 2015. Fotograf: Pär-Martin Hedberg, HioPhoto.
Bildrättigheter: Lunds stift.

Vitaby kyrka

Vitaby församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Färs och Österlens kontrakt, Lunds stift, Vitaby socken, fastighet Vitaby 21:1, Simrishamns kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Vitaby socken ligger i östra Skåne och sträcker sig från kusten med branta stigningar från stranden till ett öppet åkerlandskap som längre in åt land övergår till skogklädda höjder. Vitaby kyrkby ligger mitt emellan två åsträckningar som rinner ut till kusten, Mölleån och Klammersbäck. Socknen är rik på fornlämningar vilket vittnar om dess betydelse under förhistorisk tid ända från stenålder. Goda betesmarker, tillgång till vatten och lätta jordar har gjort området attraktivt för bosättningar. Socknens mest kända fornlämning är Bredarör, eller Kiviksgraven, ett gravröse med stenkista daterat till bronsålder.

Till socknen hör även fiskeläget Vitemölla där man under 1800-talet bedrev omfattande sjöfart. Delar av Kivik, också en viktig fiske- och sjöfartsort, ligger inom Vitaby sockengräns. Från sent 1800-tal utvecklades både Kivik och Vitemölla till populära bad- och semesterorter. I Vitemölla fanns tidigare en mölla av betydelse, tillhörande Torups frälsegård. Torups säteri ligger en kilometer norr om Vitaby kyrkby. Dess huvudbyggnad stammar från 1600-talet men skriftliga belägg för en storgård finns redan från 1300-talet. Under 1700-talet var fyra gårdar i Vitaby frälsehemman till Torup och vid 1800-talet mitt tillhörde större delen av gårdarna i

byn Torup. Än idag är landskapet kring Vitaby präglad av storgodsdriften knuten till Torup.

Vitaby kyrka ligger högt belägen på en mycket markant kulle med branta sluttningar mot väster och söder. Enligt en lantmäterikarta 1778 låg bebyggelsen vid denna tid samlad kring bygatan söder om kyrkan. Närmast kyrkan låg klockaregården och annexhemmanet låg öster om kyrkan. När järnvägen drogs fram mellan Brösarp och Ystad uppfördes en station mellan Grevlunda och Vitaby kyrkby som tog namnet Vitaby. Kring stationen växte ett stationssamhälle upp vilket övertog rollen som sockens huvudort. Den nuvarande bebyggelsen i Vitaby kyrkby består endast av ett par gårdar samt den gamla skolan som numera är privatbostad. Alldeles norr om kyrkan och längs kyrkogårdens norra gräns löper det gamla järnvägsspåret som ännu trafikeras som museijärnväg.

Kyrkobyggnad

Den nuvarande kyrkan består av långhus med torn i väster, vapenhus vid dess södra sida, kor och absid i öster samt en korsarm i norr. Utifrån murverksundersökningar tros absiden, koret och långhuset vara uppförda samtidigt och tillhöra kyrkans äldsta delar. Murverket består av skalmurar av kluven gråsten. Genom dendrokronologisk teknik har av takstolsvirke från kyrkan daterats till omkring 1160 vilket också skulle kunna vara kyrkans ungefärliga byggnadsår. Till 1100-talet dateras också kyrkans äldsta inventarier, ett triumfkrucifix och kyrkans dopfunt. Västtornet har tvärrrektangulär form och är bredare än långhuset. Murverket består av kluven gråsten men saknar förband med långhusmuren och är sannolikt uppfört något senare. Tornet är också murat med sockel utvändigt vilket saknas på de östra delarna. Ingång från tornet till långhuset består av en svagt spetsbågig tornbåge. Med utgångspunkt från tornbågens form har man velat datera tornet till senromansk period, 1200-talets första hälft. Möjligheten finns dock att tornbågen kan vara ommurad i samband med valvslagning inne i kyrkan. Tornbågens vederlag är nämligen utförda med samma typ av profil som valven från 1400-talet.

Kring 1300-talets första fjärdedel dekorerades kyrkan invändigt med kalkmålningar. Målningar från denna period är bland annat bevarade på korets norra mur. I nästa skede byggdes ett vapenhus utanför kyrkans sydportal och långhus och kor valvslogs. Valven kan grovt dateras till 1400-talet. Vid 1400-talets mitt dekorerades

Kyrkan sedd från sydost.

valven med kalkmålningar av Fjälkingegruppen som delvis finns bevarade i korvalvet. I början av 1600-talet fick kyrkan en predikstol sannolikt bestod av länsmannen på Gladsaxehus Anders Sinclair och hans hustru Kirsten Kaas. En altaruppsats tillkom några år senare. Kyrkans bänkinredning är från omkring 1750. År 1781 byggdes kyrkan till med

en korsarm i norr, den så kallade nykyrkan.

På 1830-talet uppfördes nytt taklag över tornet och 1835 byggdes en läktare inne i kyrkorummet för Vitemölles fiskarbefolkningen. Virke till torntaklaget och läktaren skänktes av greve Piper på Christinehofs slott. Ytterligare en läktare byggdes 1846 vid långhusets västra sida. Läktaren bekostades av Vitemölleborna själva och gick under namnet "Videmullingaskunken". Vid mitten av 1800-talet hade kyrkans äldsta delar, långhuset, koret och absiden, yttertak av kopparplåt medan övriga delar hade tegeltak. Någon gång mellan 1905 och 1922 gjordes yttertaken om på delar av kyrkan. Vapenhuset, långhuset och koret täcktes om med tegel medan tornet täcktes med tjärpapp. Mellan åren 1924-1925 genomgick kyrkan en stor reovering under ledning av Knut Nordenskjöld, arkitekt vid Kungliga byggnadsstyrelsen. Utvändigt sågs murarna över och samtliga yttertak utom absidtaget lades om med tegel. Ingången till nykyrkan gjordes om och fönsterbågarna av gjutjärn byttes till nya fönsterbågar av trä. Inne i kyrkan installerades elektrisk belysning och värme, nytt taklag gjordes till vapenhuset och övriga taklag förstärktes. Golvet som var mycket ojämnt på grund av många begravningar inne i kyrkan lades om på en betonggjutning. I samband med golvåtgärderna undersöktes gravarna i kyrkan. Läktaren vid långhusets västra sida togs ned och nykyrkans läktare byggdes om med återanvändande av läktarbarriären från långhusläktaren. I tornet byggdes ett orgelpodium till en ny orgel, bänkarna byggdes om och altarringen byttes ut. En del av kyrkans äldre medeltida inredning återplacerades i kyrkan såsom triumfkrucifixet, dopfunten och den medeltida dörren till sydportalen. År 1926 togs medeltida kalkmålningar fram i koret och restaurerades av konservator Yngve Lundström.

År 1947 inreddes ett förvaringsutrymme under läktaren i nykyrkan efter ritningar av arkitekt Helmer E. J. Persson, Malmö. Undersökningar av långhusets medeltida

Fotografi av kyrkans vapenhus och torn från söder samt till höger nykyrkan från norr.

valv gjordes av Skånes Hembygdsförbund under 1962. Medeltida kalkmålningar av samma typ som i koret påträffades under putsen men ansågs för fragmentariska för att friläggas. År 1989 togs altarskranket från 1924 bort och ersattes av en ny altarring efter en äldre förlaga. Under 1992 sågs kyrkan över invändigt och utvändigt. Fasaderna putsrenoverades och absidtaget byttes ut. Yttre och inre renoveringsåtgärder utfördes också 2004 under ledning av arkitekt Hans Ponnert. Vid renoveringen noterades äldre färgspår på tornets fasader i en gulrosa färgton och grå kulör på strävpelare. Ytterligare renoveringsåtgärder utfördes 2012 då värmesystemet ändrades och bland annat två kristallkronor i långhuset ersattes med två malmkronor. I samband med renoveringen hittades också en liten träfigur i en hållighet i altaret, vilken hängdes upp på triumfbågsmurens norra sida. Som tolkning till att figuren låg i altaret har framlagts att figuren föreställer S:t Petrus till vilkens ära kyrkan är invigd.

Exteriör

Långhuset har rektangulär form och koret är lägre och smalare med en halvrund absid i öster. Tornet är bredare än långhuset och sekundärt förstärkt med tre kraftiga strävpelare. Vid långhusets södra sida ansluter det lägre vapenhuset medan nykyrkan har samma höjd som långhuset. Kyrkans fasader är i sin helhet spritputsade och vitmålade. Murarna på de äldsta romanska delarna är uppförda utan sockel och listverk. Längst ned på tornfasaden finns en skråkantad sockel vilken är putsad och vitmålad som övriga fasader. Tornets strävpelare är utförda på olika sätt. Den norra strävpelaren är uppmurad vid tornets nordöstra sida och når ett stycke in på långhusets norra sida. Den övre delen trappas av i fyra steg upptill. En strävpelare i tornets nordvästra hörn är murad som en strävbåge som trappas av

upptill likt den nordöstra pelaren. I sydvästra hörnet finns en lägre strävpelare murad mot södra och västra sidorna. Strävpelaren når ungefär upp till klockvåningens underkant och har en sluttande avtäckning. I höjd med klockvåningen utmed tornets sydvästra och sydöstra hörn finns också järnband som håller ihop murarna.

Vapenhusets murverk består sannolikt till stora delar av gråsten medan trappstegsgaveln är murad av tegel. Östra och västra mursidorna har ett profilerat listverk och mot söder, under gavelröstet finns ett sågtandsskift. Ingång till vapenhuset är från söder. Vid sidan om ingången till vapenhuset finns två rundbågiga blindnischer som tillsammans med ingången till vapenhuset bildar en rundbågsarkad. Nykyrkans murverk är uppbyggt av gråsten med inslag av tegel.

Fönsteröppningarna till kyrkorummet har ett enhetligt utförande i form av rundbågiga muröppningar murade med ett språng. Fönsterbågarna är av trä och indelade i flera lufter med mitt- och tvärposter. Både fönster och ytterdörrar är utvändigt målade i en sandgul kulör. Inga ursprungliga romanska fönsteröppningar finns bevarade till kyrkan. Däremot finns ett litet, sekundärt upptaget fönster i södra muren, alldeles ovanför vapenhusets västra takfall. Fönstret har rektangulär form med korgbågig omfattning. Muröppningen bryter igenom valvribborna inne i kyrkan och bör därmed vara gjord efter valvslagningen på 1400-talet. Troligen har öppningen tillkommit för att ge ljus till en läktare som i kyrkans västra del. Till vapenhuset finns endast två små kvadratiska ljusöppningar i blinderingsnischerna mot söder. Till tornets bottenvåning finns ett stort fönster av samma slag som till kyrkorummet mot väster samt ett mindre rektangulärt fönster mot söder. I andra våningsplan finns en liten rektangulär ljusöppning mot väster. Klockvåningen har fem stickbågiga ljudöppningar; två mot öster, samt vardera en mot norr, söder och väster. Den västra öppningen är förskjuten mot norr och ytterligare en öppning kan tidigare ha funnits i sydväst. Mellan ljudöppningarna i tornets östra sida ett stycke över långhusets nock syns också en blinding, efter en äldre igensatt öppning. Ljudluckorna är träpanel och målade i svartbrun kulör.

Kyrkan har tre ingångar med ytterdörrar målade i samma gula nyans som fönsterbågarna. Huvudingång är genom vapenhuset i söder och ingång till nykyrkan är från dess norra sida. En prästingång finns också i absiden från öster. Vapenhusdörren sitter i en rundbågig öppning murad med ett språng. Ytterdörren är klädd med liggande brädpanel. Prästdörren är belägen högt upp i fasaden i en stickbågig muröppning med en hög kalkstenstrappa framför. Ytterdörren är rakt avslutad och täckt av en träpanel med dekor av grekiska kors i relief. Över dörren sitter ett stickbåigt överljusfönster. Ingången till nykyrkan är också högt belägen med en bred trappa av gråsten och huggen granit som leder upp till en murad plattform framför ytterdörren. Dörröppningen är korgbågig och omges av en rusticerad slätputsad

omfattning med ett kraftigt utkragande listverk upptill. Ytterdörren har två dörrblad, utvändigt plåtbeslagen med ett ringhandtag. Ovanför porten sitter en naturstensplatta med inskriptionen: ÅREN 1924-1925 GENOMGICK KYRKAN YTTRE OCH INRE RESTAURERING. Väster om porten finns en mindre minnesplatta av natursten med texten: NÄR GUSTAF DEN III GAF SVEARNE STYRCKA GAFS DETTA NYBYGGE TILL HVITABY KYRCKA. ANNO 1781.

Med undantag av absiden täcks kyrkans yttertak och tornets strävpelare av rött enkupigt falstaktegel. Tegeltaket är murat över gavelmurarna utan vindskivor. Långhuset och koret täcks av sadeltak medan torntaket är ett pyramidtak med fall i alla väderstreck. Nykyrkans tak är valmat mot norr och i norra takfallet finns ett halvmåneformat takfönster vilket utgör ljusöppning till nykyrkans läktare. Absid-taket har ett smäckert konformat tak av kopparplåt lagt med ståndfalsar som sammanstrålar uppåt inock. Alla delar utom absiden är försedda med hängrännor och stuprör av zink. Vindflöjlar av smidesjärn från 1924 finns över korets östra gavelkrön och över tornets norra och södra takfall. Korets vindflöjel är format som en liten flagga medan de två tornflöjlarna är utformade med tuppar.

Interiör

Vapenhuset är traditionellt utformad invändigt med putsade och vitkalkade väggar och golv av kvadratiska, gula tegelplattor. Utmed väggarna finns murade sittbänkar vilka är putsade och kalkmålade med sittbrädor av mörk ek. I ena hörnet av vapenhuset är bänken betydligt djupare. Denna del har fungerat som ”kalkbänk” där man blandade kalk och lera för kyrkans behov. Ovanför vapenhuset finns ett loft med ingång via en brädlucka i innertaket av vitmålade brädor. På väggarna hänger två tavor. Den ena är redogör för präster som tjänstgjort i kyrkan under den katolska tiden och den andra är en series pastorum som listar kyrkoherdarna under den ”svenska tiden”. Västra väggen upptas av en stor konstvävnad av Magnhild Lundsten med motiv av Vitaby med omnejd.

Från vapenhuset leder kyrkans ursprungliga sydportal in till långhuset. Sydportalen består av en hög rundbågig muröppning med en rak yttre mursmyg och en inre vidgande smyg. Ett hål för portens låsbom finns i dörröppningens östra sida. I dörröppningen sitter en medeltida trädörr. Utsidan mot vapenhuset täcks av järnplåtar dekorerade med järnband och nitar, samt försedd med ringhandtag och rombiskt format nyckelbeslag. Ursprungligen har hängen av järnsmide även suttit fast i järnplåtarna. Insidan täcks av liggande panel och är försedd med ett kraftigt stocklås. Innanför portalöppningen står kyrkans fattigbössa (offerstock), en järnbeslagen trästock.

Vapenhuset sett mot ingången från kyrkogården till vänster och långhuset sett mot orgelpodiet i tornets bottenvåning till höger.

Långhuset är inrett med bänkar i slutna kvarter längs sidorna och en mittgång lagd med röda, kvadratiska tegelplattor. Fyra gravstenar av svart kalksten från 1600- och 1700-talen ligger i mittgången. Bänkarna upptar i stort sett hela långhuset utom ett parti framför sydportalen och vid ingången till nykyrkan vid norra sidan. Predikstolen står i långhusets sydöstra hörn. På triumfbågsmurens norra sida hänger en psalmnummertavla av trä från 1700-talet med rikt skuren dekor. Under denna finns ett utskjutande parti i muren sannolikt en rest av ett medeltida sidoaltare. I långhusets nordöstra hörn finns också ett utkragande murparti vilket förmodligen är rester av en invändig stensockel. Invändig stensockel i romanska kyrkobyggnader är ovanligt men finns bevarat i exempelvis Simris kyrka.

Långhuset täcks av två stjärnvalv vilka är putsade och vitkalkade i likhet med vägarna. Valven vilar på tresprångiga pilastrar och kragbanden är utformade med en vulst nederst, en snedfas och ett utkragande skift. Gördel- och sköldbågarna är murade med följskift och har spetsbågig form. Valvribborna har kvadratisk genomskärning. Vid långhusets västra gavelsida finns urtag i sköldbågen mot söder och i valvpelarna mot väster efter en läktare som tidigare stått i denna del av kyrkan. Södra sköldbågens övre del har också genombrutits av det fönster som har tagits upp mot söder till en läktare i denna del av kyrkan.

På östra muren, över triumfbågen till koret hänger kyrkans medeltida triumfkrucifix. Triumfbågen mellan långhuset och koret är en hög och relativt bred rundbåge. Dess södra vederlag av huggen sten har en ovanlig form av profilering bestående av en rundstav mellan två raka kanter. Norra vederlaget har rak profil och är kanske en senare komplettering. I norra triumfbågsmuren syns också en utstickande sten, möjligen rest av någon form av korskrank. Triumfbågens sydvästra hörn är sekundärt avfasat för att få plats med predikstolens trappa.

Vy mot koret från långhuset.

altarringen som löper i en båge från norra till södra muren. Altargolvet, innanför altarringen, ligger ett steg över korgolvet och består av ett brädgolv. Altaret och altaruppsatsen står mitt under valvbågen till sakristian, tribunbågsöppningen, som markeras av korvalvets östra gördelbåge. Förutom altaruppställningen står också kyrkans dopfont i koret, intill korvalvets nordvästra valvpelare. Ett urtag i valvets pelare har gjorts för att få plats med dopfonten.

Koret täcks av ett kryssvalv och utgår från tresprångiga pilastrar med samma typ av kragband, gördel- och sköldbågar som till långhusets stjärnvalv. I tre av valvets fyra svicklar sitter ringar av smidesjärn. I korvalvet finns kalkmålningar från 1400-talets slut bevarade. Målningar från samma period finns också bevarade i långhusvalven under senare kalkfärgskikt men har inte tagits fram. Korvalvets täcks av ett rankverk av röda växtslingor mot vit botten medan valvpelarna är schackmönstrade i rött och grått. Valvribbor och valvbågar är kvadermålade i grått och rött. Södra sköldbågen avviker något genom en målad blombård i rött, gult och grått. På korets norra vägg finns en målad fris från en äldre kalkmålningstid, stilhistoriskt daterad till 1300-talets första fjärdedel dvs. före valvslagningen. Frisen föreställer fyra scener ur Passionshistorien: Golgatavandringen, Kristus på korset, Återuppståndelsen och Nedfärden till dödsriket. Målningen är gjord i övervägande grå, gula och röda färgtoner och avgränsas upptill och nedtill av målade band av blommor och sicksackmönster. Ytterligare målningar från samma period är synliga på långhusvinden där de bevarats ovanför långhusvalven. Målningar på norra långhusmuren tros föreställa "Skaparen på den sjunde dagen" och "Syndafallet". På triumfbågsmuren finns ett målat band med motivet "Jesu sista måltid". Längst i

Vänster bild: Långhusets västra del sett mot nykyrkan genom den västra valvöppningen i norra långhusmuren. Höger bild visar sydportalen sedd från långhuset med dess medeltida port.

norr syns en byggnad med höga torn, Jerusalem, söder om denna avtecknar sig lärjungarna och Kristus på en rad. Målningarna på vinden är liksom korets 1300-talsmåleri utfört i starka färger av grönt, gult och rött och överst finns en vacker bård av blad och blommor.

Absiden är inredd till sakristia och delvis dolt från kyrkorummet genom altaruppsatsen. Utrymmet är litet och rymmer förvaring bakom altaruppsatsen. Väggarna som övergår i ett hjälmvalv utan markerat vederlag är putsade och vitmålade. Golvet är lagt med röda tegelplattor.

Nykyrkan är öppen mot långhuset genom två svagt spetsbågiga muröppningar på var sida om valvens norra mittpelare. Den västra öppningen är smalare än den östra som utgör ingång till nykyrkan. Nykyrkan är inredd med bänkar i två kvarter vid sidan om ingången från långhuset. Väggarna är behandlade som i långhuset och innertaket består av ett högt, gråmålat trätunnvalv. Nykyrkans inredning omfattar en kristallkrona och lampetter av mässing, en vävnad, en oval psalmnummertavla i trä och ett votivskepp. På votivskeppet finns en inskrift: *Wite Mölle / 1785*, samt däröver texten: *FÖRNYAD 1854 14/2*.

Vid nykyrkans norra sida står en läktare vars mittparti kragar ut från sidorna. Läktarbarriären som flyttades från en läktare i långhuset vid renoveringen 1924 är

uppbyggd med rektangulära speglar med målningar av 10 apostlar och en evangelist. De är framställda i ordningen från väster mot öster; evangelisten Lukas, apostlarna Petrus, Simon Zeloten, Judas Jacobi, Matteus, Tomas, Bartholomeus, Jacobus, Fillippus, Johannes och Andreas. Bland apostlarna saknas Jakob Alfaios son och Judas Iskariot. Ramverket är målat i samma blå färgton som bänkinredningen med förgyllda ramar kring apostlamålningarna. Läktarens främre del bärs upp av gråmålade träkolonner med en enkel profil. Under läktaren har inbyggnader gjorts för förvaring. En pardörr under läktaren leder ut till en entréhall till ytterdörren i norr. Dörrarna under inbyggnaden är gråmålade spegeldörrar med dekorativa, skurna meanderbårder. En trappa leder upp till läktaren från entréhallen. På läktaren finns en öppen bänkinredning på gradänger.

I långhusets västra gavelsida leder en bred, spetsbågig tornbåge in till tornet. Tornbågens vederlag är profilerade i en form som påminner om valvens kragband och valvbågens mitt och valvkrön markeras av vulster. Tornbottenvåningen är ett litet långsmalt utrymme som upptas av ett högt orgelpodium av trä med trappa upp från långhuset. Orgelverket står vid södra sidan inbyggt i ett orgelhus. Orgelhuset har en arkitektonisk utformning i en fantasifull blandstil med rusticerade hörnkedjor, listverk och en fris samt medaljongformade öppningar för ett synligt pipverk. Vid norra sidan av tornbottenvåningen finns en pendang till orgelhuset, utförd som en skärmvägg. I utrymmet bakom finns förvaring och en trappa till tornets övre våningar.

Tornets andra våning är ett oinrett utrymme med plats för en gammal mekanisk klockringningsanordning samt en del äldre undanställda inventarier. Golvet är av brädor och murarna är oputsade och ommålade. I öster finns en ingång till vinden. Öppningen är ursprunglig i murverket och murad av kvaderliknande, finhuggen granit med raka smygar till en rektangulär öppning. Intill ingångsöppningen finns en liten rektangulär murnisch, med okänd funktion.

Tornet kan ursprungligen ha haft fem våningsplan. En bit upp i murverket över andra våningsplan finns flera urtag efter äldre bjälklag. En ljusöppning, numera synlig som blindering i tornets östra sida har tidigare varit beläget i tornets 3dje våning. Mellan norra och södra muren finns en dragbjälke av ek som förefaller ha hög ålder. En trappa från andra våningen leder upp till tornets övre våningsplan, klockvåningen. Klockvåningen upptas av klockstolen av ekbjälkar fogade mellan östra och västra murarna. Urtag efter gamla klockaxlar syns i bjälkarna. Utrymmet är öppet tillnock mot taklaget, väggarna är putsade och vitmålade och golvet är av brädor. Torntaklaget är av bilad ek och ska enligt kyrkans byggnadshistorik vara

Triumfkrucifix daterat till omkring 1100-1100-talets mitt och dopfunten från 1100-tal-1200.

uppfört/eller renoverat på 1830-talet. Takstolarna består av sparrar, hanband, stödben och bindbjälke. En del bindbjälkar har ersatts av stickbjälkarna för att ge plats åt klockstolen. Takstolarna står på dubbla remstycken av maskinsågad ek. Under de valmade gavlarna har takstolarna utformats som språngstolar.

Från tornets andra våning leder en öppning i östra muren in till vindarna över långhuset och nykyrkan. Ingång till korvinden saknas från långhusvinden och kor och absidvindarna är därmed inte tillgängliga. Långhusets taklag har medeltida ursprung och består av takstolar uppbyggda av sparrar, hanband och bindbjälke vilande på remstycken vid murkrönen. Mellan sparrarna och bindbjälkarna finns snedsträvor och stödben. Snedsträvorna är endast delvis bevarade. Takstolsvirket är av ek med senare kompletteringar av furu. Enligt Otto Rydbeck som besökte kyrkan på 1920-talet kan långhuset ha haft en öppen takstol då spår av en eventuellt ornerad mittbjälke syntes på två av bindbjälkarna. Spår av spikar från ett undertak saknas också på bindbjälkarna. Vapenhusets och nykyrkans taklag är av fur.

Inredning och inventarier

Det nuvarande högaltaret är från 1800-talet och är uppbyggt som en fyllningsförsedd låda av trä med altarskiva av trä. Sidorna är blålaserade med spegelfyllningar marmorerade i svart och blått och lister i svart och grått. Dess inre är dolt. Ett äldre träaltare fanns vid 1800-talets början och beskrevs då som ”uppmurknat”.

Altaruppsatsen är av skulpterat trä och dateras till 1620-talet. Uppsatsens centralmotiv består av en målning av Golgata på en predella. Vid sidan om målningen finns nischer med senmedeltida gråmålade skulpturer föreställande ett helgon och Johannes döparen. Delvis framför nischerna finns marmorerade pelare på skulpterade baser och ytterst, på sidorna av altaruppsatsen, beslagsvingar. Pelarna bär upp ett listverk och överstycke med en målad *Agnus Dei* inom en tempelgavel och skulpturer på sidorna. Hela altaruppsatsen är gråmålad med förgyllda dekorelement i form av beslagsornamentik. En inskrift på predellan berättar att altaruppsatsen reparerades 1753 då den befintliga bemålningen tillkom. Texten lyder: *År 1753 blev denna Altar Tavla på kyrkans kostnad förnyad. Då varder prost och kyrkoherde PGU (Petrus Georgsson Unge). På krönet av altaruppsatsen finns texten: Jesu Christi Guds Sons blod renar oss av alla synder.*

Altarringen har något rundad form och sträcker sig från korets norra vägg till söder. Räckets är genombrutet och uppbyggt av kontursågade balusterdockor av blåmålat trä mellan ett knäfall och ett listverk. Knäfallet är klätt med vinrött tyg. Den nuvarande altarringen byggdes 1924 som en kopia av en äldre altarring. Denna hade dock en mer sfärisk form.

Predikstolen tillverkades enligt en nu försvunnen inskription före 1614, men byggdes om kraftigt 1847. Predikstolskorgen har en polygonal form med fyra fyllningsförsedda sidor. Dessa är dekorerade med en rundbågsformad kedjefris mellan marmorerade kolonetter. Korgen är gråmålad med blå och förgylld dekor samt polykroma bemålade vapensköldar. Vapensköldarna tillhör Anders Sinclair och hans hustru Kirsten Kaas. Längst ned på korgen finns ett draperi av skulpterat trä målat i rött och guld och korgen har en åttkantig fot. På korgens undersida finns inskriptionen C.L.S. = t snick. ...1847. d. 13. I. 7. Från mittgången leder en blåmålad dörr in till predikstolen med en vitmarmorerad spegelfyllning inramad med gul list och krönt av en halvmåneformad strålsol. Vid sidorna om dörren finns höga ”mäklare”, träpelare, i blått med gula svarvade knoppar. En trappa leder upp till korgen från östra sidan, med genombrutet räcke av marmoreringmålat trä med dekor av ett gulmålat Oscar I:s monogram och året 1847.

Dopfunten dateras till 1100-talets slut eller omkring 1200 och tillhör stilmässigt Vitaby-Maglehemsgruppens funtar. Funten är tillverkad av sandsten med urtappningshål. Cuppan har *godronnerad*, veckad, undersida och en palmettfris upptill. Skaftet är uppåt avsmalnande med en vulst under cuppan och foten är fyrsidig med lejonskulptur utförda i kraftig relief. Rester av blå, vit och röd bemålning finns på cuppa och fot. Dopfunten står på en naturstensplatta som tillkom på 1920-talet.

Bänkinredningen består av slutna bänkkvarter från omkring 1750-talet med dekormålning i rokokostil utförd av målarmästaren Torsten Wennerberg. Bänkarna är rakt avslutade upptill med profilerat listverk längs gavlar och dörrar. Ryggstycken, bänkskärmar och dörrar är utförda med spegelfyllningar. Bänkarnas insidor är gråbrunmålade medan utsidorna är blå med detaljer av framför allt grått och rött. Dekoren i dörrfyllningarna består på långhusets bänkar av fantasifulla arabesker och stiliserade blomster och bladmotiv målade på grå botten. Nykyrkans fyllningar är marmorerade i blått och rött. Stilen på bänkmålningarna i nykyrkan skiljer sig från de övriga bänkarna och kan möjligen vara målade av en annan mästare än Wennerberg. Upptill på dörrarna finns en målad numrering och på gavelsidorna finns utfällbara pallar med balusterformat sågade ben. På läktaren i nykyrkan finns en enklare form av öppna bänkrader målade i gråbrunt och blått. Bänkarna har rakt avslutade gavlar och spegelfyllda, rakt avslutade, ryggstycken.

Orgeln tillverkades 1987 A Mårtenssons Orgelfabrik AB, Lund. Orgeln. Orgelfasaden är från den föregående orgeln byggd 1927 av Åkerman & Lund i Stockholm efter ritningar av arkitekt Knut Nordenskjöld. Fasaden är utförd i en eklektisk stil i en fantasifull blandning av nyklassicism och rokoko. Den består av ett sidoställt orgelhus i tornets södra sida och en skärmvägg i en motställd pendang till detta vid tornets norra sida. Hörnen mot mitten är konkava. Stommen är grågulmarmorerad och orgelhuset är indelade med rusticerade pilastrar, listverk, spegelfyllningar och olika dekorelement. I sidorna finns ovala öppningar för patinerade blindpipor av zink med pålödda labier. Mellan orgelhusen hänger en putti med trumpet från taket.

I tornet hänger två klockor. Stora klockan dateras till 1400-talet och dekoreras med stavar och ett flätband. Kring halsen finns ett textband: Anerre + sancte + ... + til lof oc + maria + oc + frve + sancte anne + oc verrede hebin. Lilla klockan dateras till 1638 och är dekorerad med textbårder, lister, och ornament. På klockan finns inskriften: SIOMN: IAKOPSEN: WELB: CHRISTIAN: BYLOFFS: RIDEFVGT: LADET: STÖVE: DENNE: KLOKE:/THIL: HVIDEBY: KARKE: ANNO: 1638: COS: MICH: M: ANTONI: WISE:

Övrigt

Över kyrkans triumfbåge hänger ett triumfkrucifix av skulpterat och bemålat trä. Krucifixet har en romansk utformning med Kristus framställd med parallella fötter, något hängande huvud och drag som konsthistoriker Lena Liepe förknippar med skulpturarbeten från norra Tyskland och Rhenområdet. Liepe daterar krucifixet till 1100-talets första hälft eller mitt. Kristusfiguren har en krona av förgylld koppar vilken tros vara ett senare tillägg då den tycks dåligt anpassad till huvudformen.

Vid en undersökning av krucifixet 1926 påträffades relikier i kristusfigurens hjässa vilka enligt en inskription utgör del av Kristi kors. På korets norra vägg hänger ett krucifix av skulpterat trä utfört i gotisk stil vilket Liepe daterar till 1400-talets första hälft.

Kyrkogård

Kyrkogårdens äldsta delar utgörs av den höga kullen där kyrkan är belägen. I en beskrivning från 1850 anges att kyrkogården var kringgårdad av en stenmur och hade två ingångar, en större i söder och en mindre mot öster. I samband med laga skifte vid 1800-talets mitt påbörjades planering för utvidgning av kyrkogården. Murrarna mot norr och väster togs bort med utvidgningen skedde till en början först mot norr. En kyrkogårdsplan gjordes också mot söder. Efter 1917 utvidgades kyrkogården även mot väster i området från gamla bygatan och fram till järnvägen i norr. Till en början togs endast ett smalt område närmast väster om gamla kyrkogården i bruk. Kyrkogårdens nuvarande västra trekant togs i bruk efter 1928 då gamla klockaretomten inkorporerades i kyrkoplanen. Söder om den senast utvidgningen mot väster finns en trädbevuxen parkyta som också tillhör kyrkan.

Den äldsta kyrkogårdsdelen har en stor höjdskillnad till omgivande mark i väster och söder. Västra sidan är terrasserad medan södra sidan begränsas av en hög stödmur. De mindre branta sluttningarna mot öster och norr begränsas av en stenmur i öster medan norra sidan saknar begränsning till kyrkogårdsdelen. En trädkrans finns längs delar av södra och östra sidan. Kyrkbacken är gräsbevuxen med singeltäckta ytor kring kyrkan och till entréerna. Huvudgången till kyrkan är från söder med en lång trappa av natursten vilken leder fram till entrén i vapenhuset. En äldre ingång med murade och putsade grindstolpar och en järngrind finns kvar i sydöstra hörnet. Ingången används inte längre. Endast enstaka äldre gravvårdar finns kvar på gamla kyrkogården.

Nya kyrkogården norr om kyrkan är ordnad med raka gravrader från norr till söder och begränsas av en låg stenmur samt trädkrans mot öster och norr. Gravplatserna har tidigare varit grusgravplatser men är numera grästäckta. Utmed norra kyrkogårdsdelens östra sida finns två ovanliga gravvårdar. Den ena som är rest över konstnären Otto Ehrich är en bronsskulptur av Waldemar Raemisch föreställande Nornorna. Den andra gravvården tillhör Hans Ehrich och är utformad som stående sten genombruten upp till med en cirkel i vilket ett skulpterat huvud är infällt. Skulpturen föreställer Ehrich som barn och är utförd av den finländske nationalskulptören Väinö Aaltonen. Nedtill på stenen står texten ”Det finns inga döda”. Övriga delar av kyrkogården kantas med häckar och en trädrad. Västra delen av

Vitaby kyrkogård sett mot sydost.

nya kyrkogården är ordnad med buxbomskantade grusgravplatser och en varierande växtlighet. Gravvårdarna i de senare delarna är från sent 1800-tal och framåt. Längst i väster nära järnvägsspåret finns en minneslund. En askgravplats och urngravplatser finns också inom den västra delen av kyrkogården och längst västerut har ett lapidarium anlagts.

Byggnader på kyrkogården

Vid kyrkogårdsplanen sydöst om kyrkan ligger två förrådsbyggnader. Den ena är troligen en gammal stallbyggnad från 1800-talets första hälft. Byggnaden är murad med stora gråstensblock och täckt med ett korrugerat plåttak. Portar och fönster är av ljus gråmålat trä. Norr om denna byggnad finns en senare garagebyggnad med vitmålad och putsad fasad, listtäckt papptak och två svartmålade portar. Väster om kyrkogårdsplanen ligger ett bårhus ritat 1936 av Helmer E Persson. Bårhuset är av putsat och vitmålat tegel med rundbågsformade fönster och valmat tak av tegel. Bårhuset är numera ombyggt till vaktmästeri och RWC-utrymme. En stor inkörsport vid ena sidan har ersatts av ett brett fönsterparti.

Karaktärisering

Vitaby kyrka tillhör en av Skånes mest välkända kyrkosiluetter. Kyrkans läge på den höga kullen med sina branta terrasseringar och tornets kraftiga strävpelare är dess tydligaste karaktärsdrag. Vitaby kyrka är inte den enda som kyrka som placerats på en naturlig höjd, vilket kan ha flera förklaringar. En avsikt kan ha varit att synliggöra kyrkan, kanske att markera kristendomens dominans i bygden, men skulle också kunna vara kopplat till återbruket av en hednisk kultplats och den symbolik

som detta fört med sig. Möjlighet till försvar kan också vara en förklaring i synnerhet i kustnära bygder med möjlighet att upptäcka fiender från havet.

Mycket tyder på att kyrkan kan ha uppförts kring 1100-talets mitt. Viktiga byggnadsdetaljer från kyrkans äldsta tid finns bevarade genom sydportalen, triumfbågen liksom hjälmvalvet och tribunbågen. Granitsten i kyrkans västra gavelmur är intressant då bearbetad granit är ovanligt som byggnadsmaterial. Granit förekommer bland annat i Vä kyrka blandat med annat stenmaterial, vilket har ansetts karaktäristiskt för de första stenkyrkorna. Andra exempel är Norra Åsum och Färlövs kyrkor. Några av kyrkans äldsta inventarier kan vara samtida med kyrkan såsom triumfkrucifixet och dopfunten. Tornet kan ha tillkommit relativt snart efter att långhuset byggdes eller något senare, kanske på 1200-talet. Den smala rektangulära planformen är typisk för regionens romanska torn. De breda västtornens funktion och eventuella symbol för profant maktuttryck är flitigt omdebatterad. Vitaby kyrktorn skiljer sig från flera andra breda västtorn då det sannolikt inte är ursprungligt samt saknar murtrappa och västempor. Tornet tycks inte primärt vara uppfört som herrskapsläktare. Däremot finns andra detaljer som kan ge ledtrådar till dess ursprungliga funktion/funktioner. Kyrkans klocka och delar av en äldre klockringningsanordning är intressant i detta sammanhang.

Kyrkans interiör bär vittnesbörd om en lång tids brukande. Olika tidsperioder har avsatt sig olika mycket och i olika delar men de flesta kan betecknas som tidstypiska. Vapenhus, valv och kalkmålningar tillhör högmedeltid till senmedeltid. Vapenhuset är välbevarat med gotiskt utformat gavelröste och murnischer vid sidorna om ingången. Invändigt har kyrkan dekorerats med kalkmålningar i två perioder. En gotisk målningsperiod överlagras av valv med målningar från sen medeltid. Bänkinredning, predikstol och altaruppsats tillhör det efterreformatiska kyrkorummet medan nykyrkan och läktarbyggnaden är typiska tillägg från 1700-talet. Under 1700-talet när fiskebefolkningen ökade i socknen byggdes kyrkan till med läktare och nykyrka. Liknande utveckling skedde i Ravlunda kyrka. Ytterligare exempel på likheter mellan Vitaby och Ravlunda kyrkor är kyrkbänkarna, vilka är utformade med utfällbara pallar.

Vitaby kyrka undgick större förändringar under 1800-talets stora ombyggnads-epok. Under 1900-talet har kyrkan endast renoverats varsamt med överinsyn från antikvariska myndigheter. Det viktigaste bidraget till kyrkan under 1900-talet är den ovanliga orgelfasaden i tornets bottenvåning ritad av arkitekten Axel Nordenskjöld. Någon större murverksdokumentation har inte utförts av kyrkan, däremot har långhusets taklag undersökts och daterats genom dendrokronologisk metod vilket gett ytterligare bidrag till kyrkans byggnadshistoria.

Störst förändringar har under de senaste århundradena utan tvivel skett i kyrkans omgivningar genom utskiftningen av byns gårdar, förändring av bygatan och utvidgningen av kyrkogården. Kyrkogårdens olika delar utgör en provkarta på kyrkogårdshistoria från 1800-talet och fram till 2000-talet. En av 1800-talets största landvinningar, ångloket, har sin järnräls intill kyrkogården och påminner om de förändringar som järnvägen förde med sig för landsortens byar. Numera är ångloket en turistattraktion och Vitaby kyrka är en av höjdpunkterna längs järnvägssträckan.

Att tänka på

- Kyrkogårdens begränsningar, gångstråk och grindar är viktiga delar av ett kulturlandskap som kan bidra till förståelsen av var den gamla kyrkbyn har legat och hur den var strukturerad.
- Vitaby kyrkomiljö är en känslig, snart 1000-årig kulturmiljö, och stora förändringar eller tillägg av modern karaktär i kyrkans exteriör eller på gamla kyrkogården bör undvikas.
- Även interiören är en känslig miljö där olika perioder har satt sitt avtryck under en mycket lång tid. Detta bör beaktas vid restaurering som bör göras mycket varsamt så att kyrkans årstingar kan bevaras.
- Kyrkans taklag har ett mycket högt kulturhistoriskt värde liksom kyrkans stomme. Vid renovering är det viktigt att alla spår av kyrkans byggnadshistoria dokumenteras.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning Vitaby 56:1. Fornlämningen avser Vitaby bytomt enligt lantmäterikarta från 1846 och skyddas enligt Kulturmiljölagen 2 kap.

Vitaby kyrka och kyrkogård ingår i område av riksintresset Haväng-Vitemölla [L 8] för kulturmiljövården i enligt 3 kap 6 § miljöbalken. Vitaby ingår också i länsstyrelsen kulturmiljöprogram som särskilt värdefullt område omfattande Andrarum–Kristinehov–Eljaröd–Brösarp–Glimmeboda–Haväng–Vitemölla–Kivik–Vitaby.

Källor

Underhållsplan för Vitaby kyrka, Ponnert arkitekter AB, 2005.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Den medeltida träskulpturen i Skåne, en bildokumentation, Lena Liepe. Lund 1995.

Vitaby kyrka, Gustaf Åberg, Vitaby församling 1992.

Dokumentation Vitaby taklag, P. Sjömar och Kristianstads länsmuseum, Rapport 1990.

Vitaby kyrka, - utvändigt restaurering, Lars-Göran Strömbom & Lotta Eriksson, Antikvarisk kontrollrapport, 2003-2004, Regionmuseet Kristianstad.

Orgelinventering för Lunds stift, Anders Olsson 2016. Lunds stift.

A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100 – 1600, Scania, Halland, Blekinge. III: Catalogue N - Ö, Banning, Knud, Köpenhamn, 1976.

Internet

Riksantikvarieämbetet fornlämningsök:
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Lantmäteriet Historiska kartor: <http://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/>

Länsstyrelsen i Skåne, Kulturmiljöprogram för Skåne; <https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/kulturmiljoprogram.html#0>

Informanter

Gunnar Bergquist, 2021-08-30.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2017-05-23

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Färdigställd: 2021-09-01

